

ПАСЕКА О. Ф.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
і кримінології
факультету № 1
(Інститут з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету
внутрішніх справ)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-2.30>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОРУПЦІЄЮ», «КОРУПЦІЙНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ» ТА «КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИН»

Досліджуються положення чинного законодавства України в частині визначення змісту понять «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення», «корупційний злочин».

Визначено спільні та відмінні ознаки нормативних визначень цих понять. Наголошено на відповідних розбіжностях щодо законодавчого закріплення схожих за своїм змістом понять.

Проаналізовано доктринальні підходи науковців до розуміння змісту понять «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення», «корупційний злочин», а також особливостей їх розмежування.

Звертається увага на певну надмірність у кількості юридичних понять, які так чи інакше пов'язані із корупційними діяннями, що не лише не полегшує правозастосовну практику, а й, навпаки, зумовлює ряд проблем для відповідних правоохоронних і судових органів.

Встановлено проблеми, які виникають у теорії адміністративного та кримінального права України щодо визначення змісту цих понять, а також проблем, пов'язаних із практикою застосування положень Закону України «Про запобігання корупції», Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу щодо відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення.

Визначено проблеми, пов'язані зі співвідношенням змісту понять «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення», «корупційний злочин» і змістом адміністративних і кримінально-караних діянь, які до них належать.

Обґрунтовано невідповідність положень Закону України «Про запобігання корупції» положенням інших нормативно-правових актів, які визначають перелік корупційних чи пов'язаних із корупцією діянь.

Доведено, що ознаки, які характеризують такі поняття, як «корупційне правопорушення», «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційний злочин» не завжди враховуються законодавцем у виділенні з усієї сукупності правопорушень (злочинів) саме тих, які належать чи повинні належати до категорії корупційних. Натомість окремі правопорушення, котрі за своїм характером повинні належати до цієї категорії законодавцем, такими не визнаються.

Запропоновано можливі варіанти вирішення визначених проблем, а також відповідні зміни до законодавства України.

Ключові слова: адміністративна та кримінальна відповідальність, корупція, правопорушення, правопорушення, пов'язане з корупцією, корупційне правопорушення, корупційний злочин.

Pasyeka O. F. Correlation between the “corruption-related offense”, “corruption offense” and “corruption crime” concepts

The provisions of the current legislation of Ukraine regarding the definition of the content of “corruption-related offense”, “corruption offense”, “corruption crime” concepts are being researched.

Common and distinctive features of the normative definitions of these concepts are identified. Emphasis is placed on the relevant differences in the legislative consolidation of concepts similar in their content.

Doctrinal approaches of scholars to understanding the content of “corruption-related offense”, “corruption offense”, “corruption crime” concepts, as well as peculiarities in their delineation were analyzed.

Attention is drawn to some redundancy in the number of legal concepts that are in one or another way related to corruption acts, which not only don't facilitate law enforcement practice, but on the contrary causes a number of problems for relevant law enforcement and judicial authorities.

The problems that arise in the theory of administrative and criminal law of Ukraine in determining the content of these concepts, as well as problems related to the practice of applying the provisions of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”, the Code of Administrative Offenses and the Criminal Code on liability for corruption and corruption-related offenses.

Problems related to the correlation between the content of “corruption-related offense”, “corruption offense”, “corruption crime” concepts and the content of administrative and criminal offenses related to them were identified.

The inconsistency of the provisions of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” with the provisions of other legal acts defining the list of corruption or corruption-related acts were substantiated.

It is proved that features that characterize such concepts as “corruption offense”, “corruption-related offense”, “corruption crime” are not always taken into account by the legislator when distinguishing from the whole set of offenses (crimes) those who belong or should belong to the category of corrupt. Instead, individual offenses which by their nature must belong to this category are not recognized by the legislator.

Possible options for solving identified problems and corresponding changes to the legislation of Ukraine are offered.

Key words: *administrative and criminal liability, corruption, offenses, corruption-related offenses, corruption offenses, corruption crime.*

Вступ. Протидія корупції є багатоаспектним, складним і тривалим процесом, який залежить від багатьох чинників, у т. ч. якості законодавства. Внесення значної кількості змін у положення т. зв. антикорупційного законодавства у широкому розумінні цього поняття (Закон України «Про запобігання корупції», КУпАП, КК України тощо), з одного боку, викликає припущення про нібито правильний курс держави у цьому напрямі, проте з іншого – прийняті зміни не лише не полегшують правозастосовний процес, а й, навпаки, надзвичайно його ускладнюють і подекуди не витримують жодної критики.

Загалом складається враження, що удосконалення законодавства в нашій державі завжди асоціюється з його термінологічним ускладненням, розширенням та інколи бездумним запозиченням необґрунтованих і неапробованих у наших реаліях положень нормативно-правових актів міжнародних інстанцій чи законодавства зарубіжних держав.

Однак очевидним є той факт, що якість норми закону залежить від простоти та лаконічності її викладу, від розуміння змісту положень цієї норми будь-ким, від відсутності колізій і конкуренції між правовими нормами як одного і того самого нормативно-правового акта, так і актів різних галузей права. І за всієї простоти вказаних аспектів законодавець

поразу допускає, і мабуть допускатиме, одну і ту ж помилку – приймати новий науково не обґрунтований, зумовлений лише певною ситуацією, закон, який із часом знову продемонструє свою неефективність.

Звісно, ставити перед собою завдання прийняти ідеальний закон – це утопія. Такого в принципі бути не може. Однак поставити завдання максимально лаконічно та зрозуміло викласти норму, яка регулюватиме правовідносини між багатьма суб'єктами та не суперечитиме положенням інших нормативно-правових актів, цілком можливо.

Яскравим прикладом вказаних вище проблем є положення законодавства, яке регламентує протидію корупції, адже труднощі виникають уже у визначенні змісту, як видається, основоположних понять «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення», «корупційний злочин» і їх співвідношення.

Загалом визначенню змісту цих понять щодо тих чи інших аспектів присвятили свої праці такі автори, як: Є. Алісова, К. Бугайчук, В. Гедульянов, О. Захарчук, О. Дудоров, Д. Йосифович, Г. Крайник, О. Марін, В. Мартиновський, М. Мельник, В. Настюк, В. Трепак, О. Ткаченко, А. Савченко, М. Хавронюк, О. Шевчук, Л. Шестопалова, М. Шуп'яна.

Із цього приводу, попри загалом належний рівень теоретичної розробки визначення змісту таких понять, як «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення», «корупційний злочин», слід наголосити на тому, що окремі аспекти ще не вирішені, а тому зумовлюють необхідність подальших ґрунтовних пошуків у цій сфері.

Постановка завдання. Дослідження положень законодавства України в частині визначення понять «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення», а також «корупційний злочин»; визначення характерних спільних і відмінних ознак вказаних понять; встановлення окремих теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із визначенням і розумінням змісту цих понять, а також обґрунтування можливих способів їх вирішення.

Результати дослідження. Для ефективної протидії корупційним проявам, безумовно, необхідно мати якісний, у т. ч. законодавчий, інструментарій, який дає змогу не лише притягувати до відповідальності корупціонерів, а й забезпечувати діяльність т. зв. антикорупційних інстанцій в межах чинного законодавства, особливо з огляду на положення Конституції України.

На перший погляд, складається враження, що з цим у нашій державі все гаразд, адже діє Закон України «Про запобігання корупції», який визначає поняття «корупційного правопорушення», «корупції», «правопорушення, пов'язаного з корупцією»; Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачає окремий розділ зі складами правопорушень, пов'язаних із корупцією; внесено зміни до положень Кримінального кодексу України (далі – КК України) щодо визначення поняття корупційних злочинів. Однак, занурившись у зміст цих понять, стає очевидним, що це не так.

Як справедливо відзначає М. Хавронюк, єдність правозастосовної практики у застосуванні антикорупційного законодавства є надзвичайно важливою під кутом зору дотримання принципів рівності всіх перед законом і судом та справедливості. На жаль, пише він, часто діяльність із запобігання корупції здійснюється не у повній відповідності до закону – як через неправильне розуміння або завідоме спотворення змісту закону окремими суб'єктами його застосування, так і через вади самого закону [4, с. 29].

Адже в наукових джерелах наголошується, що забезпечення термінологічної визначеності у чинному законодавстві, особливо з питань запобігання корупції, зумовлено реалізацією принципу верховенства права у правозастосовній діяльності правоохоронних органів [5, с. 147].

Насамперед слід звернути увагу на те, що Закон «Про запобігання корупції», який є базовим для цієї сфери, визначає не усі поняття, адже одне із них, а саме «корупційний злочин», передбачено положеннями КК України. Як видається це й стало одним із факторів, який викликав ряд проблем.

Відповідно, корупційне правопорушення у положеннях Закону України «Про запобігання корупції» визначається як діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою,

зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та / або цивільно-правову відповідальність. Отже, однією з обов'язкових ознак такого діяння є те, що воно повинно містити ознаки корупції. І ця ознака ключова, оскільки без її наявності відносити те чи інше діяння до категорії корупційних немає підстав.

У цьому разі видається, що визначення корупційного правопорушення не складає особливих труднощів, адже поняття корупції міститься у положеннях згаданого Закону теж. Так, під корупцією розуміється використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону «Про запобігання корупції», наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей.

З огляду на це корупційне правопорушення характеризується щонайменше трьома ключовими ознаками: 1) воно пов'язане з використанням особами, і не будь-якими, а лише тими, які чітко визначені Законом наданих їм повноважень чи пов'язаних із ними можливостей; 2) спеціальною метою – одержання неправомірної вигоди чи обіцянки / пропозиції такої вигоди; 3) за нього передбачено виключно кримінальну, дисциплінарну та / або цивільно-правову відповідальність.

Зазначене вище щодо визначення ознак корупційного правопорушення загалом збігається з позицією науковців [6, с. 51; 7, с. 40].

Попри те, що науковці з приводу визначення ознак цього поняття однакостайні, необхідно звернути увагу на таке:

По-перше, очевидно, що корупційне правопорушення є збірним поняттям, яке охоплює і корупційний злочин. Така думка базується на положеннях теорії права загалом, кримінального процесуального законодавства і напямі законодавця щодо запровадження інституту кримінальних проступків.

З цього приводу М. Шуп'яна зазначає, що, зважаючи на те, що у теорії держави і права правопорушення за рівнем суспільної небезпеки поділяються на злочини і проступки, можна виділити такі групи кримінальних корупційних правопорушень: 1) корупційні злочини; і 2) корупційні проступки [8, с. 112].

Відповідно, запровадження проступків знову ж таки зумовить необхідність внесення чергових змін до Закону «Про запобігання корупції».

По-друге, зважаючи на характер корупційного правопорушення та його ознаки, не зовсім виправданою була відмова законодавця від застосування до особи, яка вчинила корупційне правопорушення, заходів адміністративного впливу. Адже окремі діяння, передбачені в КУпАП, охоплюють чи за певних умов можуть охоплювати усі ознаки корупційного правопорушення (наприклад, ст. 164¹² КУпАП «Порушення бюджетного законодавства» у разі вчинення таких дій із метою одержання неправомірної вигоди). Видається, відсутність у визначенні корупційного правопорушення можливості притягнення винної особи до адміністративної відповідальності не може і не повинно змінювати корупційного характеру такого діяння.

На цю обставину звертають увагу й інші дослідники [9, с. 195].

Видається також виправданим доповнити визначення корупційного правопорушення у Законі «Про запобігання корупцією» можливістю притягнення особи ще й до адміністративної відповідальності. Крім того, на зразок примітки до ст. 45 КК України доцільно визначити в КУпАП перелік правопорушень, які належать до корупційних.

По-третє, окремі визначені у законі корупційні діяння, зокрема корупційні злочини, не завжди містять всі ознаки, що є обов'язковими для корупційного правопорушення, і навпаки, окремі діяння, які, як видається, містять всі ознаки цього поняття, корупційними не визнаються.

З цього приводу слушно зауважує В. Трепак, що деякі корупційні злочини не є корупційними правопорушеннями у розумінні Закону і, навпаки, частину корупційних

правопорушень, за які передбачено відповідальність, не визнано корупційними [6, с. 52]. Підтвердження цього твердження зустрічається й у працях інших авторів. Так, на думку В. Гедульянова, хоча Законом України «Про запобігання корупції» закріплено концепт корупції, проте антикорупційне законодавство України не обмежено профільним законом, а у приписах, зокрема Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, передбачено склади порушень чинного антикорупційного законодавства, що виходять за межі концепту «корупція» за Законом України «Про запобігання корупції». Такий стан правового регулювання визначає необхідність пошуку нової універсальної теоретичної формули, яка є узагальнюючою [5, с. 151].

Як приклад, можна навести склад злочину, передбачений ст. 366¹ КК України, який до жовтня 2019 р. не визнавався корупційним, і це було логічно. Однак законодавець із відомих лише йому причин Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» від 2 жовтня 2019 р. № 140-ІХ злочин, передбачений цією статтею, відніс до категорії корупційних, незважаючи на те, що він безпосередньо не пов'язаний із одержанням особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, неправомірної вигоди. Особа, яка приховує доходи, одержала їх внаслідок вчинення іншого злочину чи правопорушення. Відповідно, декларування недостовірної інформації безпосередньо спрямоване на приховування активів, а не їх одержання.

Ще більше запитань із цього приводу виникає з огляду на те, що ст. 172⁶ КУпАП в одній із форм визначає також декларування недостовірної інформації, однак законодавець відніс це діяння до категорії правопорушень, пов'язаних із корупцією. Отже, склад цього правопорушення, на відміну від положень ст. 366¹ КК України, не містить ознак корупції.

Не врахував законодавець ознаки корупційного правопорушення, віднісши до категорії корупційних злочин, передбачений ст. 320 КК України [10, с. 20–21].

Натомість щодо протилежного випадку, як зазначає А. Савченко, проблемним є те, що законодавець застосував обмежений підхід до розуміння корупційних злочинів, оскільки не відніс до них злочини, які може бути вчинено «службовою особою з використанням (свого) службового становища» (наприклад, ч. 2 ст. 149, частини 3 і 4 ст. 157, ч. 4 ст. 158, ч. 2 ст. 169, ч. 3 ст. 176, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 201, ч. 3 ст. 206² тощо), а також деякі інші посягання, передбачені розділом XVII Особливої частини КК України [10, с. 20]. На цю обставину звертають увагу й інші вчені [11, с. 51].

На підтримку цієї думки з огляду на ознаки корупційного правопорушення доцільно погодитися з позицією О. Маріна, що корупційним є злочин, який вчиняється службовою особою, котра надає публічні послуги з використанням можливостей свого спеціального статусу з метою одержання неправомірної вигоди, а таких у КК України близько 100 посягань [12].

Більше того, законодавець підійшов до визначення корупційних злочинів не зовсім правильно, адже у примітці до ст. 45 КК України задекларовано лише перелік складів злочинів, які належать до категорії корупційних чи належать до них за певних умов. Відповідно, характерних ознак саме корупційних злочинів у положеннях цієї статті не міститься.

У підтримку цього твердження науковці зазначають, що основна причина поняття «корупційний злочин» – у його суперечності поняттю корупційного правопорушення [4, с. 47–48].

З огляду на розбіжності між визначенням корупційного правопорушення і переліком корупційних злочинів, передбачених у КК України, теоретики теж не змогли виробити однозначного підходу щодо визначення хоча б теоретичного поняття «корупційний злочин» і його ознак.

Так, корупційним злочином, на думку О. Захарчука, слід вважати суспільно небезпечне діяння, яке посягає на охоронювані кримінальним законом відносини у сфері надання публічних послуг, за вчинення якого суб'єкт злочину притягається до встановленої кримінальним законом відповідальності [13, с. 37]. Натомість М. Мельник корупційними злочинами визначає злочини, які полягають у неправомірному використанні (зловживанні) посадовими

особами органів державної влади або органів місцевого самоврядування наданої їм влади або свого посадового становища в особистих інтересах або інтересах третіх осіб [14, с. 128].

Відповідно, відшукати аргументи щодо віднесення того чи іншого складу злочину до категорії корупційного, керуючись ознаками корупційного правопорушення, сьогодні не видається можливим, оскільки не всі корупційні злочини відповідають їм, і навпаки, не всі діяння, які таким ознакам відповідають, належать до корупційних.

З огляду на це перелік корупційних злочинів повинен бути переглянутий, змінений і доповнений.

Ще одним проблемним аспектом антикорупційного законодавства є визначення поняття «правопорушення, пов'язане з корупцією».

Закон «Про запобігання корупції» визначає, що правопорушення, пов'язане з корупцією – це діяння, яке не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони й обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та / або цивільно-правову відповідальність.

Відповідно, як зазначають науковці, пов'язаним із корупцією правопорушенням є діяння: 1) яке не містить ознак корупції; 2) яке порушує вимоги, заборони й обмеження, встановлені Законом України «Про запобігання корупції»; 3) яке вчинене певним суб'єктом – особою, зазначеною у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»; 4) за яке законодавством встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну або цивільно-правову відповідальність [7, с. 42].

Ключове значення для цього поняття мають положення саме КУпАП, оскільки КК такого різновиду злочинів не визначає. А положення Закону «Про запобігання корупції» щодо визначення правопорушень, пов'язаних із корупцією, не мають жодного кримінально-правового значення, на відміну від корупційних злочинів, статус яких впливає на можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності, на зняття чи погашення судимості тощо.

Саме тому науковці визначають окремо поняття адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, під яким пропонують розуміти діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені Законом України «Про запобігання корупції» вимоги, заборони й обмеження, за яке законом встановлено адміністративну відповідальність [15, с. 6].

Як відзначалося, КК, на відміну від КУпАП, окремо не визначає поняття злочинів, пов'язаних із корупцією, однак Закон «Про запобігання корупції» для такого різновиду правопорушень передбачає й можливість настання кримінальної відповідальності. Саме з урахуванням цього у наукових публікаціях пропонується поряд із корупційними злочинами, за аналогією, виділяти і таку правову категорію, як злочини, пов'язані з корупцією [6, с. 55].

З такою позицією важко не погодитися, однак законодавець повинен визначити кримінально-правові наслідки вчинення саме такого злочину, в іншому разі такий статус нівелюється.

Окрім того, у наукових працях звертається увага на те, що окремі правопорушення, передбачені КУпАП, не належать до категорії таких, що пов'язані з корупцією, хоча мали б. Так, до прикладу науковці відзначають доцільність віднести до цієї категорії діяння, передбачені ст. 164¹², 164¹⁴, 184¹, 212² тощо [9, с. 196].

Звісно, це не всі проблеми, пов'язані з визначенням понять, які становлять предмет цієї статті, відповідно, дослідження у цьому аспекті повинні проводитися і надалі, у т. ч. й на монографічному рівні.

Висновки. Задеклароване у цій статті засвідчує, що антикорупційне законодавство України, як і положення будь-якого нормативно-правового акта, є недосконалими. Поряд із цим далекий від досконалості і стан теоретичної розробки вказаних положень, що зумовлено і суб'єктивним підходом вчених до вирішення однієї проблеми.

Очевидним є лише те, що механізм правового забезпечення протидії корупції потребує корекції, а це підтверджує доцільність подальших ґрунтовних наукових пошуків щодо

удосконалення чинного законодавства України в частині регламентації відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення та, відповідно, внесення змін до чинного законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
4. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. Хавронюк М.І. Київ : Ваіте. 2018. 472 с.
5. Гедульянов В.Е. Запровадження терміну «порушення антикорупційного законодавства» як один із напрямів гарантування термінологічної визначеності. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2019. № 3 (65). С. 147–152
6. Трепак В. Законодавче визначення поняття «корупційне правопорушення» як потенційне джерело колізій: проблемні питання теорії та практики. *Юридична Україна*. 2016. № 3–4. С. 50–57.
7. Відповідальність за корупційні правопорушення : навчальний посібник / Є.О. Алісова, В.В. Маргиновський, В.Я. Настюк, О.М. Шевчук. Харків : Юрайт, 2017. 168 с.
8. Шуп'яна М.Ю. Поняття корупційного злочину в українському кримінальному законодавстві. *Збірка тез міжнародної науково-практичної конференції «III Львівський форум кримінальної юстиції «Кримінальна юстиція в очікуванні змін» (м. Львів, 22–23 вересня 2017 р.)*. Київ : ВАІТЕ, 2017. С. 112–115.
9. Шестопалова Л. Відмежування корупційних правопорушень від правопорушень, пов'язаних із корупцією. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 193–197.
10. Савченко А.В. Корупційні злочини в Україні: проблеми кримінально-правового розуміння. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 5. С. 14–24.
11. Настюк В., Крайник Г. Проблеми адміністративної та кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Україні. *Право України*. 2015. № 12. С. 48–57.
12. Марін О.К. Антикорупційні новели кримінального законодавства. *Громадський портал Львова*. URL: <http://www.gromada.lviv.ua/analytic/936>.
13. Захарчук О.З. Нормативне закріплення корупційних злочинів за законодавством України та їх класифікація. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 33–38.
14. Мельник М.І. Корупційні злочини: сутність і поняття. *Право України*. 2000. № 11. С. 126–130.
15. Адміністративна відповідальність за правопорушення пов'язані із корупцією : практичний посібник / К.Л. Бугайчук, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.О. Іванцов, С.О. Шатрава. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 100 с.

